

ББК 63.3(0)53; УДК 94(438).073

P. Krokosz

POLSKIE TOWARZYSTWO GIMNASTYCZNE «SOKÓŁ» W WIELICZCE W LATACH 1892–1939 (1948)

7 lutego 1867 r. władze austriackie zatwierdziły statut powołanego we Lwowie pierwszego Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» (początkowo tylko Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie, gdyż nazwa «Sokół» dopiero w 1869 r. stała się częścią oficjalnej nazwy organizacji)¹. Już wkrótce organizacja ta stała się jedną z najważniejszych ości polskiego patriotyzmu w trudnych czasach niebytu politycznego nie tylko w monarchii habsburskiej, lecz również na ziemiach dwóch pozostałych zaborów — pruskiego i rosyjskiego. Należy podkreślić, iż utworzenie polskiego «Sokoła» wpisywało się w szerszą akcję podjętą przez narody słowiańskie (w większości pozbawione własnej państwowości), która miała na celu zakładanie towarzystw gimnastycznych mających w zasadzie stanowić bazę do działalności niepodległościowej. Działania te były też swoistą odpowiedzią na rozwijający się wówczas na terenie rozbitych politycznie Niemiec ruch gimnastyczny traktowany tam jako czynnik integracji narodowej i służący «...fizycznemu oraz moralnemu i duchowemu odrodzeniu społeczeństwa i przygotowaniu go do walki o wolność»². Szczególną aktywność na tym polu wykazało założone w 1862 r. czeskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» (czes. Česká obec sokolská). Jego założyciele, Mirosław Tyrš i Jindřich Fügner, nadając mu czysto narodowy charakter pod hasłem «krzemy się!» (czes. «tužme se!») dążyli do podnoszenia sprawności fizycznej przy jednoczesnym kształtowaniu wśród młodzieży postaw obywatelskich i

¹ Kronika Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» we Lwowie // Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» we Lwowie. Lwów, 1892. S. 18.

² Toporowicz K. Geneza i rozwój organizacyjny Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Krakowie w latach 1885–1914 // Rocznik Naukowy WSWF w Krakowie. Kraków, 1966. T. V. S. 9.

patriotycznych³. To właśnie powstanie i działalność czeskiego «Sokoła» bardzo silnie wpłynęły na społeczeństwo polskie zamieszkujące Galicję stanowiącą, szczególnie po zdławionym przez carat powstaniu styczniowym, swoisty azyl dla wszystkich uchodźców walczących o odzyskanie utraconej niepodległości⁴. Powołaniu pierwszej polskiej organizacji gimnastycznej towarzyszyła także sprzyjająca sytuacja polityczna panująca w latach 60. XIX w. w Cesarstwie Austriackim, które po przegranych wojnach z Francją i Piemontem (1859 r.) i Prusami (1866 r.) było na tyle osłabione, iż jedynie przeprowadzenie daleko idących reform wewnętrznych gwarantowało mu dalsze funkcjonowanie. Wtedy nastąpiło przekształcenie Cesarstwa w dualistyczne państwo austrowęgierskie, w którym Galicja uzyskała status autonomiczny, a wszystkie najważniejsze urzędy administracyjne, sądownicze, policyjne i oświatowe tego kraju koronnego znalazły się w jego największym mieście — Lwowie⁵. Tam też stosunkowo wcześniej powstały ośrodki dbające o kondycję zdrowotną społeczeństwa, a dla studentów tamtejszego uniwersytetu (jeszcze w 1817 r.) wprowadzono zorganizowane ćwiczenia oparte o naukę jazdy konnej, pływania i szermierki⁶. Właśnie owe «korzystne warunki prawne panujące w Galicji po nadaniu jej autonomii umożliwiły rozwój legalnych form działalności społecznej i politycznej ludności Galicji»⁷, a to stwarzało członkom (druhom) «Sokoła», pod oficjalnym hasłem propagowania uprawiania sportu, szersze możliwości do działalności patriotycznej i niepodległościowej.

Zawiązane we Lwowie stowarzyszenie, będące przez wszystkie swoje lata aż do 1939 r. instytucją narodową o charakterze mieszczańsko-inteligenckim⁸, jako

³ *Waic M.* Sokol v české společnosti 1862–1938. Praha, 1997; *Historie Sokola* (URL: <http://www.sokol-cos.cz/historie-sokola-F6EA> (ostatnia wizyta — 08 lipca 2013)); *Chalupa A., Rybáková D., Swierczeková L.* Sokol 1862–2012 (URL: http://www.nm.cz/admin/files/HM/download/novoddejiny/telesna_vychova/Sokol.pdf (ostatnia wizyta — 08 lipca 2013)); *Terech M.* Sokół u narodów słowiańskich. Warszawa, 1933. S. 5–21; *Wysłouchowa M.* «Sokół» czeski i jego założyciele // *Księga pamiątkowa ku uczczeniu...* S. 178–193.

⁴ *Doutlik S.* Historické vzťahy Polského a Českého «Sokola» // 130 lat Sokolstwa Polskiego: Międzynarodowa konferencja naukowa Kraków–Lwów 21.06–30.06.1997 / Pod red. A. Łopaty. Kraków, 1997. S. 7–12.

⁵ *Buszko J.* Od niewoli do niepodległości (1864–1918) // *Wielka historia Polski*. T. 8. Kraków, 2000. S. 107–112.

⁶ *Toporowicz K.* Geneza Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» na ziemiach polskich. Powstanie «Sokoła» we Lwowie // *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997* / Pod red. E. Małolepszego, Z. Pawluczuka. Częstochowa, 2001. S. 10; *Wasztyl R.* Tylko galicyjskich koni żal...! // *Studia Humanistyczne*. Kraków, 2011. Nr 11. S. 13; *Obodyński K., Zaborniak S.* Wstęp // *Z tradycji kolarstwa na ziemiach polskich w Galicji i na Podkarpaciu (1867–2007)*. W 140. rocznicę kolarstwa w Polsce / Pod red. K. Obodyńskiego, S. Zaborniaka. Rzeszów, 2007. S. 13; *Zaborniak S.* Sportowe organizacje studenckie Lwowa i Krakowa działające przed rejestracją Akademickiego Związku Sportowego w 1909 r. // *Akademicka kultura fizyczna na przełomie stuleci*. T. II: Uwarunkowania historyczno-socjologiczne / Pod red. E. Zadarko, Z. Barabasza. Krosno, 2009. S. 18; *Pawluczuk Z.* Z tradycji sportowych Sokolstwa Polskiego // *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych «Sokół»*. Praca zbiorowa / Pod red. Z. Pawluczuka. Gdańsk, 1996. S. 179–180.

⁷ *Zielecki A.* Galicja ośrodkiem formowania się polskiego ruchu paramilitarnego — stan i potrzeby badań // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan badań i potrzeby badań*. Praca zbiorowa / Pod red. A. Kawalec, W. Wierzbienca, L. Zaskilniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki. T. 1. Rzeszów, 2011. S. 431.

⁸ Przez wszystkie lata swojej działalności «Sokół» pozostał organizacją działającą przede wszystkim w miastach, gdyż na wsi przyjmował się z dużymi oporami. Towarzystwa sokole na terenie Galicji

swoje godło (na pieczęci i chorągwi) przyjęło od czeskiego «Sokoła», po stosownych uzgodnieniach, wizerunek sokoła w locie. Cała polska sokola emblematyka niosła ze sobą doskonale opracowany i ukryty przekaz dla pozostającej pod zaborami ludności polskiej. Zapożyczony sokół w trudnych czasach niewoli symbolizował polskie godło — Orła Białego (szczególnie wyraziście na czerwonym płacie sztandaru); ptak trzymał w szponach ciężarki gimnastyczne (hantle), jakie tylko wizerunkowo związane były z zasadniczymi celami towarzystwa, gdyż w swej symbolice stanowić miały zrzućcane kajdany — jarzmo niewoli. Przyjęta symbolika, ulegająca w kolejnych latach drobnym zmianom i unifikacji, miała wyraźne cechy patriotyczno-narodowe⁹.

Przez pierwsze 17 lat «Sokół» działał tylko we Lwowie. Dopiero od 1884 r. w miastach galicyjskich zaczęły powstawać kolejne towarzystwa sokole (gniazda), m.in. Stanisławów i Tarnów (1884) oraz Kraków (1885). Każda z nowo powstających organizacji była całkowicie niezależna w swojej działalności od «Sokoła-Macierzy» w Lwowie, chociaż to ten ostatni, jako największy i najbardziej prężny ośrodek nadawał ton sokolemu życiu. W 1892 r. we Lwowie doszło do utworzenia Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Austrii (ZPGTS), w którego ramach znalazło się 46 gniazd. Wydarzenie to wpłynęło korzystnie na rozwój ruchu sokolego do tego stopnia, iż w 1914 r. istniało już 246 gniazd zrzeszających 30 000 członków¹⁰.

W roku powołania ZPGTS doszło w Galicji do utworzenia wielu nowych gniazd sokolich, w tym także w Wieliczce¹¹. Zanim zostanie omówiona jego działalność, należy pokrótce przybliżyć sytuację społeczno-gospodarczą samego miasta. Wieliczka na

skupiały głównie inteligencję i przedstawiciele drobnomieszczaństwa (patrz: *Snopko J.* Oblicze ideowo-polityczne «Sokoła» galicyjskiego w latach 1867–1914 // *Kwartalnik Historyczny.* 1992. Nr 4. S. 36).

⁹ *Gizowski M.* Symbolika ideologiczna Sokolstwa Polskiego // 130 lat Sokolstwa Polskiego... S. 35–44; *Fiszler K.* Złot sokoli. Pamiętnik I zjazdu polskich gimnastycznych towarzystw sokolich we Lwowie w dniach 5 i 6 czerwca 1892. Lwów, 1893. S. 91. — Za przykładem Czechów przyjęto także dewizę przyświecającą prowadzonej działalności. Jedność fizycznego i duchowego rozwoju w polskim «Sokole» doskonale obrazowała sentencja rzymskiego poety Juniusa Decimusa Juvenalisa: «W zdrowym ciele zdrowy duch» (łac. *Mens sana in corpore sano*) (patrz: *Toporowicz K.* Geneza Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół»... S. 13).

¹⁰ Adam hr Zamoyski // 125 lat Sokolstwa Polskiego 1867–1992 / Pod red. A. Boguckiego. Warszawa; Inowrocław, 1992. S. 10. — Znacznie później niż w Galicji doszło do utworzenia «Sokoła» na ziemiach dwóch pozostałych zaborów. W 1885 r. w Inowrocławiu powstało pierwsze gniazdo na terytorium państwa pruskiego; w 1893 r. założono tam Związek Sokolów Wielkopolskich, przemianowany w 1895 r. na Związek Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim. W przeddzień wybuchu I wojny światowej organizacja liczyła już 291 gniazd i zrzeszała 12 000 członków. Najtrudniej było prowadzić działalność w zaborze rosyjskim. Utworzona tam w 1905 r. organizacja PTG «Sokół» w Królestwie Polskim przetrwała jedynie do roku następnego, gdyż zgody na jej działalność nie wydały władze rosyjskie. Członkowie tego Towarzystwa skupieni w organie związkowym o nazwie Polskie Gimnastyczne Towarzystwo Sokolskie w Królestwie Polskim przeszli do działalności konspiracyjnej i zdołali przetrwać trudny dla siebie okres działając do 1914 r. w ponad 20 gniazdach. W tym przypadku należy zauważyć, że zaborca walcząc z polskimi dążeniami niepodległościowymi powołał w 1910 r. Związek Sokolstwa Rosyjskiego, lecz bez udziału w nim Polaków (patrz: *Terech M.* 1) Zarys dziejów sokolstwa polskiego. Warszawa, 1932. S. 16–19; 2) Sokół u narodów słowiańskich... S. 11–12; *Kubalski E.* Krótki zarys historii i organizacji Sokolstwa polskiego. Kraków, 1931. S. 6–18; *Pawluczuk Z.* Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Lublinie w latach 1906–1939 // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* (dalej — AUMCS). Lublin, 2002. T. 57. Sectio F. S. 139–147).

¹¹ *Ż. K.* Po zjeździe // *Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»* (dalej — PGS). 1892. Nr 9. S. 89–90, 96.

przełomie XIX i XX w. była małym miastem powiatowym; sam powiat zajmował stosunkowo niewielki obszar, ale charakteryzował się dużą liczbą mieszkańców i znaczną gęstością zaludnienia¹². Miasto posiadało dobrze utrzymane połączenia drogowe i uruchomioną w 1857 r. linię kolejową obsługującą transport salinarny i stanowiącą połączenie komunikacyjne dla jego mieszkańców i turystów przybywających zwiedzać kopalnię soli¹³. Wieliczka nie posiadała, oprócz kopalni, żadnych większych zakładów produkcyjnych, przez co «do końca XIX w. rozwój gospodarczy miasta postępował powoli. Rozwijał się jedynie drobny przemysł i rzemiosło na poziomie dość prymitywnym, obliczone głównie na potrzeby lokalne <...> Dopiero na początku XX w. rozwinął się szerszy ruch inwestycyjny i budowlany»¹⁴. Najliczniejszą kategorię zawodową w mieście stanowili robotnicy, pracujący głównie w kopalni, a także w mniejszych zakładach przemysłowych, przedsiębiorstwach fiakerskich czy gospodarstwach rolnych. Liczną grupą byli także urzędnicy salinarni, miejscy, powiatowi oraz sędziwi. Wyodrębnić można jeszcze osobne kategorie mieszkańców: rzemieślników, drobnych kupców (przeważanie Żydów) oraz rolników posiadających niewielkie gospodarstwa rolne lub sadownicze na peryferiach miasta¹⁵. Na tym tle nie można pominąć bogatego życia kulturalno-społecznego kwitającego w mieście na przełomie stuleci; w 1861 r. otwarto Szkołę Górniczą kształcącą kadrę urzędniczą średniego szczebla, od 1871 r. funkcjonowało Towarzystwo Zaliczek, w 1879 r. założono Powiatową Kasę Oszczędności. W 1872 r. z inicjatywy aptekarza Franciszka Brunona Miczyńskiego powstała Ochotnicza Straż Ogniowa. Pod koniec XIX w. czynne były dwie pięcioklasowe szkoły: męska i żeńska oraz trzyklasowa szkoła męska. Głównym animatorem lokalnego życia artystycznego (koncerty, przedstawienia sceniczne) było powołane w 1872 r. Towarzystwo Śpiewacze «Lutnia» (skupiało przede wszystkim urzędników miejskich i salinarnych oraz nauczycielstwo) i utworzona w 1. poł. XIX w. Orkiestra Salinarna (orkiestra składająca się z górników i urzędników zatrudnionych w kopalni). Aktywnie działał również teatr amatorski, kasyno mieszczkańskie oraz Czytelnia Ludowa¹⁶.

Inicjatywa powołania «Sokoła» w Wieliczce wyszła z kręgu osób zrzeszonych w «Lutni». 12 czerwca 1892 r. w obecności delegata «Sokoła» lwowskiego druha Homińskiego odbyło się zgromadzenie, pod przewodnictwem wicemarszałka Rady Powiatowej mecenasa Jakuba Dziewońskiego, mające na celu założenie Towarzystwa w Wieliczce. Wpisowe wpłaciło 70 osób, a chęć przystąpienia do organizacji zgłosiło aż

¹² *Gawroński W.* Wieliczka pod berłem Habsburgów (komentarz do wystawy). Wieliczka, 2001. S. 12; Słownik Geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod red. B. Chlebowskiego. T. XIII. Warszawa, 1893. S. 327.

¹³ *Krzysztofek D.* Infrastruktura Wieliczki w latach 1772–1918 // *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce (dalej — SMDŻ)*. Wieliczka, 2012. T. XXVIII. S. 107–120; *Marynowski M.* Rozwój naziemnego transportu kolejowego w Wieliczce // *SMDŻ*. Wieliczka, 2003. T. XXIII. S. 85–104.

¹⁴ *Gawęda S.* Wieliczka pod rządami austriackimi (1772–1918) // *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)* / Pod red. S. Gawędy, A. Jodłowskiego, J. Piotrowicza. Wieliczka, 1990. S. 220.

¹⁵ *Piotrowicz J.* Dzieje miasta Wieliczki w zarysie (do r. 1918) // *SMDŻ*. Wieliczka, 1979. T. VIII. S. 41–42; *Dobrowolska D.* Górnicy salinarni w Wieliczce w latach 1880–1939. Studium historyczno-socjologiczne załogi robotniczej. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. S. 78–82.

¹⁶ *Krokosz P.* Życie kulturalne Wieliczki od XIX wieku do czasów współczesnych // *SMDŻ*. Wieliczka, T. XXVII. 2011. S. 189–242.

120 osób. Ustalono, że ćwiczenia będą odbywały się trzy razy w tygodniu (poniedziałki, środy, piątki) w sali teatralnej znajdującej się w budynku Magistratu, lub pod gołym niebem na boisku szkolnym. Pierwsze ćwiczenia wielickich sokołów odbyły się w niedzielę 19 czerwca o godzinie 7.00 rano. Przystąpiono także do zbierania funduszy na budowę własnego gmachu (sokolni). Druhowie zawiązali również «chór sokoli» i «towarzystwo teatralne», które miały zajmować się organizacją koncertów i przedstawień¹⁷.

«Sokół» oprócz statutowej działalności gimnastycznej organizował również uroczystości o charakterze patriotycznym upamiętniające ważne wydarzenia narodowe, a także imprezy kulturalno-rozrywkowe. Wiele tego typu inicjatyw podejmowano wspólnie z innymi stowarzyszeniami działającymi w mieście (często druhowie także byli ich członkami). W 1903 r. «Lutnia» postanowiła podjąć współpracę z innymi miejscowymi organizacjami, w tym z «Sokołem, podczas organizacji uroczystości o charakterze narodowym». W styczniu tego roku zorganizowano wspólne uroczystości upamiętniające powstańców 1863 r., a «Lutniści» nieposiadający także własnej siedziby rozważali możliwość połączenia się z «Sokołem» w jedną organizację¹⁸. Istotnym wydarzeniem dla «Sokoła» i dla całej społeczności wielickiej było uroczyste poświęcenie sztandaru organizacji, które miało miejsce 3 czerwca 1906 r. Sztandar został wykonany według ściśle ustalonych wzorców: na jednej ze stron w kolorze białym naszyto malowany olejno obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, zaś na drugiej w kolorze bordowym wyhaftowano orła polskiego w koronie. Całość dopełniały zawieszane u szczytu drzewca obowiązkowe szarfy sokole w kolorach białym i czerwonym z napisami: *Sokół w Wieliczce 1906.* i *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne*¹⁹.

Znaczny wpływ na wzmożenie aktywności «Sokoła» na polu kulturalnym przed wybuchem I wojny światowej wywarła działalność druha Mieczysława Nigrina, będącego również dyrygentem Orkiestry Salinarnej. W 1910 r. za jego sprawą w ramach Towarzystwa powołano chór męski i małą orkiestrę, które rozpoczęły wspólne próby z «Lutnią» i Akademickim Kołem Wieliczkan²⁰. Wielkim wydarzeniem stało się przygotowane przez «Sokół» w roku następnym upamiętnienie uchwalenia Konstytucji 3 Maja.

¹⁷ Sprawy towarzystw gimnastycznych polskich. Wieliczka // PGS. 1892. Nr 7. S. 99; Nr 12. S. 146–147; 1893. Nr 10. S. 139; Archiwum Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka (dalej — Arch. MŻKW). Akta Międzywojenne (dalej — AM). Sygn. 40. K. 1; Akta Salinarne (dalej — AS). Sygn. 2486. K. 86; Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Wieliczce. Księga protokołów (dalej — PTGSW). T. VI. Zbiory Specjalne MŻKW (dalej — Zb. Spec. MŻKW). Sygn. 505. K. 3; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej — ANKr). Naczelny Komitet Narodowy (dalej — NKN). Sygn. 29/530/514. Korespondencja z Powiatowymi Komitetami Narodowymi: Tarnobrzeg-Wieliczka 1914–1917. Mf. 100/725: Udział powiatu wielickiego w odzyskiwaniu niepodległości narodowej podczas wojny światowej 1914–1917. Sprawozdanie Powiatowego Komisarza narodowego w Wieliczce od chwili założenia aż do 31 grudnia 1916. S. 654–655.

¹⁸ Materiały archiwalne Towarzystwa Śpiewaczego «Lutnia» w Wieliczce (dalej — Materiały Lutnia) // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 1206/1. S. 132, 140, 157–158, 172–173.

¹⁹ Zbiór protokołów posiedzeń Wydziału Ochotniczej Straży Pożarnej w Wieliczce. 1872–1913 [kserokopia] // Dział Historyczny MŻKW. S. 136–137; Materiały Lutnia // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 1206/1. S. 161–162. Sztandar «Sokoła» jest przechowywany w zbiorach MŻKW (patrz: Zbiory Sztuki // MŻKW. Nr inw. IV/1429).

²⁰ *Nigrin W.* Mieczysław Nigrin (1897–1963) // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 526/1 (Mieczysław Nigrin. Varia).

W dniu rocznicy przez miasto przeszedł pochód umundurowanych sokołów i sokolic ze sztandarem gniazda, druhow Ochotniczej Straży Ogniowej, uczniów Szkoły Górniczej i szkół wielickich, przedstawiciele cechów i delegacji innych miejscowych organizacji. Po mszy świętej i patriotycznym przemówieniu prezesa «Sokoła» Franciszka Aywasa i deklamacji «wiersza okolicznościowego» wygłoszonej przez chorążego gniazda Stanisława Bączewskiego (powstańca styczniowego), zgromadzone pod Magistratem połączone chóry «Sokoła», «Lutni» i Szkoły Górniczej pod batutą M. Nigrina odśpiewały *Witaj majowa jutrzeńko* i *Jeszcze Polska nie zginęła*. Później odbyły się występy teatralne i bankiet. Inicjatywy o charakterze narodowym podejmowano również w latach kolejnych. Do 1914 r. prężnie działała sokola Sekcja Dramatyczna, wspomagana przez «Lutnię» i Orkiestrę Salinarną, wystawiająca zróżnicowany repertuar sceniczny, m.in. sztuki Aleksandra Fredry²¹. Warto wspomnieć, że członek «Sokoła» druha Stanisław Pisz był autorem wierszowanego obrazka scenicznego w dwóch odsłonach pt. *Pod Sokolim znakiem*. Wystawiona w Wieliczce sztuka wywarła «...na publiczności licznie zebranej wielkie wrażenie, a Sokół zyskał licznych nowych druhow». Przewidywano, że utwór napisany specjalnie dla wielickiego «Sokoła» będzie «użyczany odpłatnie» także innym gniazdom sokolim, a uzyskane dochody zasilą fundusz budowy sokolni²².

Brak własnego budynku i odpowiednio wyposażonej sali gimnastycznej, w której można było przeprowadzać zajęcia gimnastyczne był bardzo odczuwalny dla organizacji. Od początku aż do lat 30. XX w. ćwiczenia odbywały się na «wolnym powietrzu» i w sali teatralnej. Za korzystanie z tej ostatniej «Sokół» wnosił do kasy miejskiej stosowne opłaty. W latach 1906–1911 każdego roku Towarzystwo urządzało tam po kilkadziesiąt zajęć gimnastycznych, prób i przedstawień²³.

Finanse własne, a właściwie fundusz budowy własnego budynku, starano się od początku zasilić pieniędzmi pochodzącymi z organizacji odpłatnych zjazdów dla turystów do kopalni soli. W tej kwestii Zarząd Salinarny wydatnie wspierał Towarzystwo, udostępniając mu podziemną trasę turystyczną przez kilka wybranych dni niemalże w każdym roku. Pieniądze uzyskane przez «Sokół» z tego tytułu w latach 1908–1914 wzmocniły kasę organizacji, pozwalając również na zakup nowego sprzętu do ćwiczeń gimnastycznych²⁴.

Rysujący się konflikt państw zaborczych sprawiał, że wśród społeczeństwa polskiego, a szczególnie w Galicji, odżywały nadzieje na odzyskanie niepodległości. Pomóc w tym miały organizacje o charakterze wojskowym (paramilitarnym) powstające wówczas pod egidą poszczególnych ugrupowań politycznych²⁵. Kierownictwo ZPGTS nie

²¹ Mieczysław Nigrin. Notatki prasowe i recenzje // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 526/2; Mieczysław Nigrin. Programy koncertów i innych produkcji // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 526/4.

²² «Pod Sokolim znakiem» // Przegląd Sokoli (dalej — PS). 1909. Nr 4. S. 7.

²³ ANKr. Miasto Wieliczka (dalej — MW). Sygn. 29/117/235. S. 35–36, 67–77, 83, 111, 131.

²⁴ Arch. MŻKW. AS. Sygn. 2896. K. 551–552v; Sygn. 2897. K. 33–33v, 39; Sygn. 2898. K. 132–133v; Sygn. 2899. K. 542–542v. Popularnością wśród Polaków ze wszystkich zaborów cieszyły się zjazdy do kopalni organizowane w okresie Zielonych Świąt (patrz: *Krzyżanowski M. Wspomnienia księgarza* // *Kopiec Wspomnień*. Kraków, 1964. S. 137; *Ruta A. Księgarnia «S. A. Krzyżanowski» w Krakowie. Zarys dziejów 1870–1950*. Kraków, 2003. S. 12).

²⁵ *Snopko J.* 1) *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Galicji 1867–1914*. Białystok, 1997. S. 223–224; 2) *Stałe Drużyny Sokole (1912–1914)* // *Studia i materiały do historii*

pozostało bierne w tej mierze i także podjęło decyzję o utworzeniu w poszczególnych gniazdach Stałych Drużyn Sokolich (SDS; niektóre z nich nosiły nazwę Polowe Drużyny Sokole). Stosowna odezwa została wystosowana przez ZPGTS do wszystkich galicyjskich towarzystw w październiku 1912 r.²⁶ W Wieliczce decyzję o formowaniu SDS podjęto niemal natychmiast, lecz na utworzenie oddziału przyszło poczekać do lutego 1913 r. Początkowo do formacji wstąpiło 60 członków, a na jej czele stanęli wieliccy druhowie będący oficerami rezerwy armii austro-węgierskiej, m. in. Stanisław Chudoba (kierownik gimnastyki w «Sokole»), Adolf Dobrzański i dr Konrad Uhl. Zapal do walki o sprawę narodową wśród społeczeństwa był tak duży, że w krótkim czasie liczebność SDS wzrosła do 220 osób²⁷. Franciszek Widomski, członek «Sokoła», wspominał, że «pod koniec roku 1912 i początkiem 1913, rozpoczęła się na dobre praca o charakterze wojskowym. W powietrzu czuć było wzrastającą gorączkę. Nikt jeszcze nie zdawał sobie sprawy z tego, jak gwałtownie przybliży się rozprawa z zaborcami»²⁸. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej członkowie SDS wzięli udział w kilku dużych manewrach o charakterze wojskowym w okolicach Wieliczki, Krakowa oraz we Lwowie. Zaprezentowali wówczas dobre wyszkolenie i przygotowanie bojowe, tak przydatne wkrótce na froncie²⁹.

7 sierpnia 1914 r. jako pierwsi na wojnę z Wieliczki wyruszyli jednak członkowie Związku Strzeleckiego (innej, konkurencyjnej, organizacji niepodległościowej) w sile 60 ludzi, przy czym ich odmarsz zorganizowany został przez «Sokół»³⁰. Dopiero 15 sierpnia, na zarządzoną przez władze sokole częściową mobilizację, z Wieliczki wyruszyło do Lwowa 2 ludzi (Władysław Antos — pisarz salinarny i Władysław Bąbała — maszynista salinarny) uzbrojonych w karabiny Manlichera wz. 95. Dopiero

wojskowości. T. XXXVI. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. S. 117–120; Dudek D. Działalność wojskowa Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» przed I wojną światową. Nowy Sącz, 1994. S. 3.

²⁶ *Snopko J.* Polskie Towarzystwo Gimnastyczne... S. 217; *Kiedrzyńska W.* Polskie organizacje wojskowe w przededniu wojny światowej // *Żołnierz Legionów i P. O. W.* 1939. Nr 3–4. S. 51. — Inicjatywa powołania do życia SDS wyszła w 1908 r. od członków «Sokoła» krakowskiego. Wtedy rozpoczęto prowadzenie ćwiczeń z bronią na strzelnicy pokojowej (w gmachu) i były one obowiązkowe dla wszystkich członków umundurowanych. Wszyscy brali też udział w musztrach, podchodach, ćwiczeniach polowych, marszach koncentracyjnych, formalnych manewrach dziennych i nocnych. W 1909 r. druhowie zostali zobowiązani do oddania 50 strzałów w sezonie (patrz: *Dzieje krakowskiego «Sokoła» 1885–1918* // *PS.* 2005. Nr 18. S. 9–10).

²⁷ *Widomski F.* Moje wspomnienia. Wieliczka, 1977 [maszynopis] // *Zb. Spec. MŻKW. Sygn.* 811. S. 281–282; *Pamula S.* Pierwsze piętnaście lat szkoły średniej w Wieliczce. Wieliczka, 1970 // *Zb. Spec. MŻKW. Sygn.* 1100. S. 19; *Arch. MŻKW. AM. Sygn.* 40. K. 63–66v, 76–74; *Organizacja Drużyn Polowych Okręgu I* // *PS.* 1913. Nr 7. S. 51; 1914. Nr 1–2. S. 14; 1914. Nr 5–6. S. 9.

²⁸ *Widomski F.* Moje wspomnienia... S. 280.

²⁹ Ćwiczenia polowe «Stałych Drużyn Sokolich» Okręgu I // *PS.* 1913. Nr 6. S. 41–44; Nr 7. S. 54; *Popławski M.* Przebieg ćwiczenia polowego w dniu 1 czerwca 1914 w Niepołomicach // *PS.* 1914. Nr 5–6. S. 9; *Szaynowski S.* Zlot Okręgu I w dniu 19 października 1913 r. // *PS.* 1914. Nr 1–2. S. 6–10; Nr 3. S. 5–7; Nr 4. S. 4–6; Program Zlotu doraźnego związkowego w dniu 6 lipca 1913 r. // *PGS.* 1913. Nr 7. S. 49; Nr 8–9. S. 57–59; Nr 10. S. 73–76; Nr 11. S. 83–84; Nr 12. S. 100; *ANKr. MW. Sygn.* 29/117/287. S. 607, 613; *Widomski F.* Moje wspomnienia... S. 285, 288.

³⁰ *ANKr. NKN. Mf.* 100/725. S. 673 [S. 22]; *NKN. Sygn.* 29/530/300. Korespondencja z (komisarzami) delegatami w Wadowicach, Wieliczce. 1914–1918. *Mf.* 100/498: Korespondencja z komisarzem Naczelnego Komitetu Narodowego w Wieliczce. S. 431; *Hojarczyk J.* Związki Strzeleckie w obwodzie wielickim (1912–1914). Warszawa, 1939. S. 71–72.

zgodnie z zasadniczym rozkazem mobilizacyjnym z 25 sierpnia «Sokół» wielicki wysłał do formujących się w Krakowie Legionów Polskich oddział SDS liczący aż 64 ludzi w wieku od 16 do 24 lat, pochodzących z różnych środowisk i wykonujących różne zawody, (byli w nim m. in. uczniowie, studenci, absolwenci uczelni, nauczyciele, urzędnicy, rzemieślnicy oraz robotnicy). Dzień po wyruszeniu tego oddziału, 26 sierpnia, w Wieliczce utworzono zdominowany przez członków «Sokoła» Powiatowy Komitet Narodowy (PKN), który przystąpił do akcji werbunkowej do Legionów. We wrześniu do Krakowa odesłano w kilku oddziałach blisko 80 kolejnych ochotników³¹. Kierownictwo i członkowie «Sokoła» zaangażowali się również bardzo aktywnie w zbieranie funduszy na rzecz Legionów, przeznaczając na ten cel pokaźne środki własne zgromadzone na budowę sokolni. 1 września 1914 r. odbyło się Nadzwyczajne Walne Zgromadzenie z porządkiem dziennym: «Sprawa ofiary na rzecz Legionów». Druhowie uznali, iż ich wieloletnie starania o wybudowanie własnego gmachu nie doszły do skutku, a zgromadzone na ten cel pieniądze w obecnej chwili należy przeznaczyć na sprawę narodową. Zdecydowano, iż «Walne Zgromadzenie ofiaruje na cele Legionów na razie 10 000 Kor. (koron. — P. K.), upoważniając Wydział do wydania w razie potrzeby reszty wynoszącej około 11 000 Kor.». PKN podjął również działania zmierzające do «wystarania się» o Tarczę Legionów z obliczeniem na 2000 gwoździ. Wszystkie wpłaty, upamiętnione zarówno większym grawerowanym jak i zwykłym gwoździem, miały także zasilić ogólny fundusz legionowy³².

Wielicki ruch sokoli odrodził się wraz z odzyskaniem niepodległości przez Polskę w 1918 r. Druhowie już wkrótce na nowo mogli wykazać swoje zaangażowanie w obronę bytu odrodzonej ojczyzny, której zagrażała kontrofensywa podjęta przez wojska bolszewickie. Patriotyczny nastrój opanował całe miasto. 10 lipca 1920 r. prezes «Sokoła» F. Aywas zawiadomił, iż Wydział gniazda został wybrany członkiem Sekcji Werbunkowej i zbiórki broni Powiatowej Rady Obrony Państwa w Wieliczce. Lokal organizacji znów zamienił się w biuro werbunkowe ochotników gotowych iść na front³³.

Jeszcze w 1919 r. władze «Sokoła» rozpoczęły starania związane z rozpoczęciem ćwiczeń własnych członków oraz uczniów szkół wielickich, a także młodzieży robotniczej. Działania te były bardzo utrudnione z uwagi na brak odpowiedniej sali gimnastycznej (zajęcia odbywały się nadal w sali teatralnej, z której korzystały również inne miejscowe organizacje) i małe zainteresowanie wśród młodzieży. Z biegiem lat liczba chętnych do udziału w ćwiczeniach wzrosła, lecz nie udało się rozwiązać problemu związanego z budową własnego gmachu, chociaż jeszcze 1919 r. jeden z druhowów przygotował jego «szkic». Główną przyczyną takiego stanu rzeczy był brak środków finansowych, gdyż większość zgromadzonych na ten funduszy pochłonęły wydatki na

³¹ ANKr. NKN. Mf. 100/725. S. 661–663 [S. 11–13]; Mf. 100/498. S. 415–471; *Rzepecki W.* Wspomnienia o żołnierzach z Wieliczki i dawnego powiatu wielickiego służących w Legionach Polskich w l. 1914–1918. [Wieliczka 1977] // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 858. S. 12–31.

³² ANKr. NKN. Mf. 100/725. S. 683–687; NKN. Sygn. 29/530/521. Korespondencja z terenowymi komitetami w sprawach Tarcz Legionów. T–Z. 1915–1917. Mf. 100/732: Wieliczka. S. 125–184.

³³ Księga uchwał Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Wieliczce 1919–1927 (dalej — KPTGSW). T. V // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 506. S. 811–813, 822.

Legiony Polskie³⁴. Wobec powyższego przystąpiono do trwających niemal aż do 1939 r. rozmów z innymi wielickimi organizacjami (m.in. «Lutnią», Czytelnią Ludową) odnośnie budowy wspólnego budynku³⁵. Przez cały okres XX-lecia międzywojennego «Sokołowi» nie udało się sfinalizować rzeczonyj kwestii i Towarzystwo zmuszone było nadal prowadzić swoje zajęcia w sali teatralnej, lub udostępnianych przez dyrekcję Żupy Solnej pomieszczeń nadszybia szybu im. Paderewskiego. Dopiero od połowy lat 30. XX w. ćwiczenia prowadzone przez «Sokół» odbywały się w hali gimnastycznej męskiego Państwowego Gimnazjum im. Jana Matejki w Wieliczce, której budowę w części sfinansował z własnych środków³⁶.

Pomimo trudności lokalowych «Sokół» oprócz tradycyjnych ćwiczeń gimnastycznych starał się również prowadzić inne rodzaje dyscyplin sportowych. Druhowie czynnie działali w następujących sekcjach: kolarskiej, koszykówki, piłki nożnej, strzeleckiej, bokserskiej, tenisa stołowego, tenisa ziemnego oraz lekkoatletycznej³⁷. Najwięcej informacji zachowało się o funkcjonowaniu sekcji piłki nożnej, jaka w zasadzie była autonomicznym klubem sportowym przy wielickim gnieździe. Sokoli piłkarze w latach 30. XX w. z powodzeniem radzili sobie w rozgrywkach towarzyskich i ligowych Klasy «C» okręgu krakowskiego³⁸.

W okresie międzywojennym członkowie wielickiego gniazda brali udział sokołych zlotach dzielnicowych i krajowych, prezentując tam znakomite wyszkolenie gimnastyczne³⁹. Oprócz tego «Sokół» był inicjatorem i uczestnikiem wielu inicjatyw o charakterze sportowym odbywającym się na terenie miasta i powiatu. Śmiało można powiedzieć, że najważniejszą imprezą sportową rozgrywaną się w 1925 r. na terenie powiatu wielickiego był «bieg rozstawny» na trasie Bochnia-Niepołomice-Wieliczka-Dobczyce-Myślenice-Podgórze-Kraków. Zorganizowany został w związku z przypadającym wówczas 40-leciem PTG «Sokół» w Krakowie oraz jubileuszem 40-lecia pracy sokolej prezesa krakowskiego gniazda druha Stanisława Rowińskiego. W zawodach przypadających 30 maja wzięły udział wszystkie gniazda Okręgu Krakowskiego. Zadaniem «Sokoła» wielickiego była współorganizacja jednego etapu biegu na trasie Niepołomice-Wieliczka-Dobczyce. Impreza odbyła się zgodnie z przyjętym planem. Gniazdo wielickie reprezentowało 6 druhow i 41 uczniów, którzy trasę z Zabawy (pod-

³⁴ ANKr. MW. Księga uchwał Rady Miejskiej 1918.01.30–12.04.1923. Sygn. 29/117/74. S. 99–104; Uchwały Rady Miejskiej Wolnego Królewskiego Górniczego Miasta Wieliczki 1911.03.01–29.12.1917. Sygn. 29/117/73. S. 303; KPTGSW. S. 772–843.

³⁵ KPTGSW. Passim; PTGSW. Passim; ANKr. MW. Sygn. 29/117/235. S. 263, 267; *Krokosz P.* Życie kulturalne... S. 222.

³⁶ PTGSW. S. 39, 43, 46, 51–52, 74, 105, 149, 169, 171, 184, 203–204, 222, 226; Arch. MŻKW. AM. Sygn. 40. K. 221, 268, 289.

³⁷ Arch. MŻKW. AM. Sygn. 40. K. 61–62, 166–171v, 276–280; ANKr. MW. Sygn. 29/117/251. S. 1389; Urząd Wojewódzki Krakowski. Sprawozdania sytuacyjne (informacyjne) miesięczne, tygodniowe Starostwa Powiatowego w Wieliczce za VIII 1923 – II 1932 r. Sygn. 29/206/627. Sprawozdania... 1931 r. K. 9; KPTGSW. S. 1011–1013, 1020; PTGSW. S. 51–60, 68, 74–76, 98, 106, 112–117, 146, 158, 197.

³⁸ KPTGSW. S. 935, 939–940; PTGSW. S. 78–85, 96, 101, 107–112, 128–129, 135, 143–144, 153, 174, 181–210, 222–224, 240; Arch. MŻKW. AM. Sygn. 40. K. 173–173v, 308v, 217–217v; Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół». Oddział w Wieliczce. *Varia // Zb. Spec. MŻKW.* Sygn. 1618/2.

³⁹ KPTGSW. S. 931–974.

wielickiej wsi) na most w Dobczycach pokonali w 52 minuty⁴⁰. Świadectwem obchodów jubileuszu pracy druha Rowińskiego jest zachowana *Księga pamiątkowa*, do której wpisywali się przedstawiciele poszczególnych gniazd, w tym również ówczesny prezes «Sokoła» wielickiego Karol Braun⁴¹.

Do 1939 r. znaczny odsetek ludności miasta i pobliskiej osady Klasno (od 1933 r. w granicach Wieliczki) stanowili przedstawiciele społeczności izraelskiej. Pomimo, iż «Sokół» od samego początku swego istnienia zakładał w swoich działaniach apolityczność i równość wyznaniową, to na przestrzeni lat wielu jego członków deklarowało sympatie dla ugrupowań narodowych, a nawet zasilało ich szeregi⁴². Owa «narodowa postawa» druhów, w zdecydowanej większości katolików, prowadziła do tego, iż do niektórych gniazd nie przyjmowano przedstawicieli religii mojżeszowej, a ogólny stosunek do ludności żydowskiej był raczej chłodny. W Wieliczce na początku XX w. wśród członków «Sokoła» nie można dostrzec żadnych działań skierowanych przeciwko Żydom, co więcej jak wspomina F. Widomski jeszcze przed wybuchem I wojny światowej jego kolega szkolny Eilek Einhorn, syn wielickiego karczmarza, grał na skrzypcach w orkiestrze sokolej⁴³. W okresie międzywojennym «Sokół» wielicki korzystał z pomocy materialnej miejscowych przedsiębiorców żydowskich, m. in. «Firmy H. Perlberger i Synowie» zajmującej się produkcją napojów spirytusowych, wobec których stosowne podziękowania za przekazane produkty w sprawozdaniach z działalności gniazda skrupulatnie odnotowywano z dopiskiem «Bóg zapłać»⁴⁴. Nie mniej jednak pewnym cieniem na działalność gniazda kładzie się antyżydowska inicjatywa zgłoszona w 1923 r. przez jednego z członków — dra ks. Mariana Selwę, który postulował, w myśl wcześniejszych uchwał Związku, o to, aby, «...nie przyjmować Żydów do Sokoła, a od należących nie ściągać składek i następnie wykreślić». Wniosek ten — pomimo poparcia przez część członków gniazda — ostatecznie został odrzucony. Wieliccy druhowie nie przyłączyli się również, za sugestią gniazda krakowskiego, do powstających w kraju oddziałów Straży Narodowej, która była organizacją paramilitarną Narodowej Demokracji⁴⁵. Warto przy tym zauważyć, że wielicka młodzież izraelska nie uczestniczyła w zajęciach organizowanych przez «Sokół». Potwierdza to zapis ze sprawozda-

⁴⁰ Ibid. S. 991–992; 1004–1005.

⁴¹ Zbiory Izby Pamięci Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Krakowie. Księga pamiątkowa 40-letniego jubileuszu dra Stanisława Rowińskiego prezesa «Sokoła» w Krakowie. Kraków 1930. S. 4.

⁴² W 1900 r. do Ligi Narodowej weszli wybitni działacze «Sokoła» lwowskiego — Stanisław Biega (sekretarz Związku), przemyskiego — Leonard Tarnawski oraz krakowskiego — Stanisław Rowiński i Władysław Turski. Sympatykiem obozu narodowo-demokratycznego był także prezes Związku Ksawery Fiszer. Z kolei w marcu 1903 r. do Wydziału TG «Sokół» w Krakowie wszedł jeden z ideologów Ligi Narodowej Zygmunt Balicki. Legitymację członkowską otrzymał także czołowy przedstawiciel tego ugrupowania Roman Dmowski (patrz: *Romanowski A.* Krakowskie lata Romana Dmowskiego // Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). Studia i szkice / Pod red. K. Fiołek, A. Stali, Kraków, 2011. S. 398–399).

⁴³ *Widomski F.* Moje wspomnienia... S. 33.

⁴⁴ KPTGSW. S. 896, 906–907.

⁴⁵ Ibid. S. 932, 936, 939; Splamiony honor «Sokoła» wielickiego // *Głos Narodu*. 1925. Nr 70. S. 5; *Maj E.* Model endeckiej organizacji paramilitarnej na przykładzie Stowarzyszenia «Straż Narodowa» // *AUMCS*. Lublin., 2002. T. IX. Sectio K. S. 116.

nia z działalności organizacji z marca 1925 r., kiedy postanowiono utworzyć oddziały młodzieży męskiej i żeńskiej odbywające ćwiczenia do końca tego roku, lecz z «wyłączeniem Żydów»⁴⁶. Działanie takie podyktowane było najprawdopodobniej tym, iż społeczność izraelska skupiała się we własnych organizacjach sportowych. W Wieliczce było to m. in. założone w 1921 r. Żydowskie Towarzystwo Sportowe «Ari», które po kilkuletniej przerwie wznowiło swoją działalność w 1929 r.⁴⁷

Omawiając historię PTG «Sokół» w Wieliczce nie sposób pominąć kwestii dotyczących ruchu skautowskiego (harcerstwa), jaki został zainicjowany właśnie przez członków gniazda. Przed wybuchem I wojny światowej młodzież wielicka była pełna entuzjazmu w sprawach narodowych, a przykładem dla zaangażowania się jej w skauting byli starsi koledzy z «Sokoła». Druh Tomasz Żywiec, nauczyciel wielickiego gimnazjum męskiego, trafnie zauważył, iż «Młode pokolenie uczniów patrzyło przed wybuchem pierwszej wojny światowej na ćwiczenia z karabinem Drużyn Sokolich»⁴⁸. Jednym z aktywnie działających skautów był Klemens Sosin, późniejszy urzędnik kolejowy i zasłużony wielicki działacz sportowy, który w 1914 r. pełnił służbę przy wielickiej drużynie SDS⁴⁹. Natomiast miejscowe życie skautowe od chwili jego zainicjowania przez F. Widomskiego i T. Bierczyńskiego rozwijało się pomyślnie aż do wybuchu I wojny światowej. W 1915 r., już po przejściu frontu, nową drużynę założył i prowadził miejscowy uczeń Szkoły Realnej Karol Piestrak. Nie przetrwała ona długo i po ponownej przerwie, już po raz trzeci, «zorganizowała się» kolejna drużyna pod kierownictwem słuchacza uniwersytetu Tadeusza Biernakiewicza pod nazwą I Drużyna skautowa im. Naczelnika Tadeusza Kościuszki. W 1919 r. w jej składzie znajdowało się 64 skautów podzielonych na 8 zastępów. Drużyna wzorem lat poprzednich urzędowała wycieczki krajoznawcze, lecz swoją izbę skautową, gdzie raz w tygodniu odbywały pogadanki, posiadała w budynku szkolnym, a nie jak uprzednio w lokalu «Sokoła»⁵⁰. Po odzyskaniu niepodległości, podobnie jak przed 1914 r., «Sokół» przejął opiekę nad wielickim harcerstwem, zarówno nad skautami jak i nad powstałą drużyną skautek⁵¹. W sprawozdaniu z działalności «Sokoła» za 1921 r. zapisano, iż w mieście działały trzy drużyny harcerskie — dwie męskie i jedna żeńska. Wszystkie znajdowały się pod opieką «Sokoła» i na zebrania i pogadanki wykorzystywały jego lokal jako swoją izbę harcerską. W 1922 r. dało się zauważyć spadek aktywności ruchu harcerskiego, głównie z braku odpowiednio przeszkolonych instruktorów, a około Świąt Bożego Narodzenia praca harcerska «zupełnie ustała». Pomimo tego w planach było utworzenie najmłodszej drużyny harcerskiej «Wilczą»⁵². Z początkiem 1923 r. życie harcerskie w Wieliczce zamarło na kilka lat i odrodziło się dopiero w 1927 r. (przyczyną takiego stanu rzeczy była sytuacja z 1920 r.,

⁴⁶ KPTGSW. S. 982.

⁴⁷ ANKr. Sygn. 29/206/627. Sprawozdania... 1929 r. S. 85; *Krokosz P.* Życie kulturalne... S. 224.

⁴⁸ *Żywiec T.* Zarys dziejów Państwowego Liceum Ogólnokształcącego im. J. Matejki w Wieliczce // Zarys dziejów Państwowego Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Matejki w Wieliczce (50-lecie szkoły 1910–1960) // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 1701. S. 24–26.

⁴⁹ Dokumenty rodzinne Janiny, Klemensa i Barbary Sosinów // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 1263. Nlb.

⁵⁰ *Pamuła S.* Pierwsze piętnaście lat... S. 43.

⁵¹ KPTGSW. S. 776–781, 807, 809.

⁵² *Ibid.* S. 876, 884–886, 924.

kiedy kierownicy i starsi harcerze poszli na front walczyć z armią bolszewicką)⁵³. W latach 20. XX w. związało się również «Koło Przyjaciół Harcerstwa w Wieliczce», stanowiące łącznik miejscowej społeczności z ruchem harcerskim — drużyną męską oraz drużyną żeńską im. Marii Konopnickiej⁵⁴.

26 marca 1939 r. miało miejsce zwyczajne walne zebranie «Sokoła», podczas którego dokonano wyboru jego ostatnich władz przed wybuchem II wojny światowej⁵⁵. Z nastaniem okupacji niemieckiej działalność wielickiego Towarzystwa, podobnie jak wszystkich innych polskich organizacji, uległa zawieszeniu. Życie polityczne, kulturalne i sportowe zaczęło odradzać się w mieście dopiero w styczniu 1945 r. po wycofaniu się stamtąd wojsk niemieckich⁵⁶. Próbę działalności w nowych warunkach politycznych podjął jeszcze w tym roku również «Sokół». Jednakże władze komunistyczne konsekwentnie odmawiały oficjalnej rejestracji jego działalności, żądając jednocześnie od kierownictwa «Sokoła» ciągle nowych dokumentów, wniosków, zaświadczeń itp. Pod koniec grudnia 1946 r. ruchomy i nieruchomy majątek gniazda w postaci parceli budowlanej, księgi kasowej za rok 1945/1946, pieczętki oraz gotówki, został zabezpieczony przez Starostwo Powiatowe w Krakowie. 7 maja 1948 r. spisano protokół z posiedzenia «Powiatowej Komisji Likwidacyjnej Towarzystwa Gmn. (tj. Gimnastycznego. — P. K.) «Sokół» w Wieliczce» sankcjonujący zapis poprzedniej decyzji władz, co równało się z ostateczną likwidacją organizacji⁵⁷. W ten sposób PTG «Sokół» w Wieliczce po ponad 50 latach swojej aktywnej działalności przestało istnieć. W 2011 r., już w nowych warunkach politycznych, doszło do odrodzenia się życia sokolego w mieście. Wówczas z inicjatywy władz lokalnych «Sokół» został reaktywowany pod nazwą TG «Sokół» w Wieliczce, a jego kierownictwo uznało w swoich działaniach nawiązywać do wzorców przedwojennej organizacji⁵⁸.

Данные о статье

Автор: Крокosz, Павел — кандидат исторических наук, сотрудник Папского Университета Иоанна Павла II в Кракове, Краков, Польша, krokosz.pawel@poczta.fm; pawel.krokosz@upjp2.edu.pl

Заголовок: Польское гимнастическое общество «Сокол» в Величке в 1892–1939 (1948) гг.

⁵³ Kawecki Z. Dziesięciolecie I Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki w Wieliczce // Zew Młodych. Organ samorządów szkół średnich w Wieliczce. 1937. Nr 1. S. 6–7; Kronika szkoły pospolitej męskiej w Wieliczce // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 1099. S. 194, 210.

⁵⁴ Koło Przyjaciół Harcerstwa // Pustrowany Kurier Codzienny (dalej — IKC). 1935. Nr 122. S. 12; Nowy Zarząd Koła Przyjaciół Harcerstwa // IKC. 1935. Nr 145. S. 14.

⁵⁵ Polskie Towarzystwo Gimnastyczne... // Zb. Spec. MŻKW. Sygn. 1618/4; PTGSW. S. 224–227.

⁵⁶ Brzoza Cz. Wieliczka w latach 1945–1980 // Wieliczka. Dzieje miasta... S. 283–329; Krokosz P. Życie kulturalne... S. 227–240.

⁵⁷ ANKr. Starostwo Powiatowe w Krakowie z lat 1945–1950 (dalej — SPK). Sygn. 29/135. Sprawozdania sytuacyjne. S. 1–2 i nast.; SPK. Sygn. 29/1054/42. Referat społ. Polityczny [A. Stowarzyszenia]. S. 67 [S. 1–65]; [Sp. Pol., Kat. A., Rejestr Stowarzyszeń 1945–1948]. S. 145 [S. 75–117]; SPK. Sygn. 29/43. Wykazy obiercze stowarzyszeń z terenu powiatu Krakowskiego 1948–1949. S. 299–304; Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Krakowie z lat 1945–1947. Sygn. 29/14. S. 1, 5, 33, 291–303, 333–351, 361.

⁵⁸ Archiwum Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Wieliczce. Lista członków założycieli Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Wieliczce, z dnia 03.05.2010 r., nlb; Zebranie Założycielskie Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Wieliczce, z dnia 10.11.2011 r., nlb; Uchwała nr 1/2011 Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Wieliczce, z dnia 10.11.2011 r.; Uchwała nr 3/2011... nlb; Uchwała nr 4/2011... nlb.

Резюме: В 1867 г. во Львове было основано *Польское гимнастическое общество «Сокол»*, основной задачей которого была популяризация гимнастики среди поляков, живущих в Галиции (тогда части Габсбургской Империи). В последующие годы аналогичные общества были основаны в России и Пруссии — двух других государствах, которые приняли участие в разделах Польши. В трудное для поляков время без собственного государства ПГО «Сокол» было оплотом борьбы за независимость. Такая же задача стояла перед основанным в 1892 г. ПГО «Сокол» в Величке. За все годы существования этого общества его сотрудники принимали участие в распространении физической культуры и культурных мероприятиях в городе. В 1914–1918 гг. много участников ПГО «Сокол» в Величке, в рядах Польских Легионов при австро-венгерском войске, приняло участие в борьбе с русской армией. Перерыв в работе «Сокола» начался с 1 сентября 1939 г. После Первой мировой войны новые местные коммунистические власти не допустили регистрации ПГО «Сокол» в Величке. В 1948 г. его полностью упразднили.

Ключевые слова: польское гимнастическое общество «Сокол», Величка, Галиция, спорт, культура, Первая мировая война

Information about the article

Author: Krokosz, Paweł — Ph. D. in History, The Pontifical University of John Paul II in Cracow, Cracow, Poland, krokosz.pawel@poczta.fm; pawel.krokosz@upjp2.edu.pl

Title: The Polish Gymnastic Association «Sokół» in Wieliczka in 1892–1939 (1948)

Summary: In 1867 in Lviv was founded The Polish Gymnastic Association «Sokół», whose main task was to promote exercising among Polish population residing in Galicja, which at that time the part of the Habsburg Monarchy. In subsequent years «Sokół» organizations were also established in two other Polish invaders — Prussia and Russia. In those difficult times for the Poles deprived of statehood The Polish Gymnastic Association «Sokół» was a mainstay of the fight for independence. Such a indirection also had «Sokół» in Wieliczka, which was founded in 1892. Throughout the years of its working its members («druhowie») participated in the promotion of physical education and culture in the city. In 1914–1918 many members of «Sokół» in Wieliczka fought in Polish Legions, existing in the austro-hungarian army, against the Russian army. The break in the activities The Polish Gymnastic Association «Sokół» in Wieliczka came on 1 September 1939. After the end of World War II, new local communist authorities did not allow to register «Sokół». In 1948 the organization was completely dissolved.

Keywords: The Polish Gymnastic Association «Sokół», Wieliczka, Galicia, sport, culture, World War I

References

Adam hr Zamoyski [Count Adam Zamoyski], in Bogucki, Andrzej (ed.). *125 lat Sokolstwa Polskiego 1867–1992*. Warszawa; Inowrocław: Związek Towarzystw Gimnastycznych «Sokół» w Polsce, 1992. P. 10 (in Polish).

Brzoza, Czesław. Wieliczka w latach 1945–1980 [Wieliczka in the years 1945–1980], in Gawęda, Stanisław; Jodłowski, Antoni; Piotrowicz, Józef (ed.). *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*. Wieliczka: Oficyna Cracovia, 1990. P. 283–331 (in Polish).

Buszko, Józef. Od niewoli do niepodległości (1864–1918) [From slavery to independence (1864–1918)], in *Wielka historia Polski*. Vol. 8. Kraków: Fogra Oficyna Wydawnicza, 2000. 400 p. (in Polish).

Chalupa, Aleš., Rybáková, Danuše., Swierczeková, Luice. *Sokol 1862–2012* [*Sokol 1862–2012*], in URL: http://www.nm.cz/admin/files/HM/download/novod_dejiny/telesna_vychova/Sokol.pdf (last visited — 08.07.2013) (in Czech).

Ćwiczenia polowe «Stałych Drużyn Sokolich» Okręgu I [Field excercises «Permanent Sokół Teams» District I], in *Przegląd Sokoli*. 1913. Nr 6. P. 41–44 (in Polish).

Ćwiczenia polowe «Stałych Drużyn Sokolich» Okręgu I [Field excercises «Permanent Sokół Teams» District I], in *Przegląd Sokoli*. 1913. Nr 7. P. 54 (in Polish).

Dobrowolska, Danuta. *Górnicy salinarni w Wieliczce w latach 1880–1939. Studium historyczno-socjologiczne zalogi robotniczej* [*Salinarni miners in Wieliczka in 1880–1939. Historical and sociological study of the working crew*]. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965. 378 p. (in Polish).

Dokumenty rodzinne Janiny, Klemensa i Barbary Sosinów [Family Documents Janina, Klemens and Barbara Sosin], in *Zbiory Specjalne Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*. Sign. 1263. (in Polish).

Doutlik, Stanislav. Historické vzťahy Polského a Českého «Sokolá» [The historical relationship of the Polish and Czech «Sokol»], in Łopata, Andrzej (ed.). *130 lat Sokolstwa Polskiego: Międzynarodowa konferencja*

- naukowa Kraków–Lwów 21.06–30.06.1997. Kraków: Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Krakowie, 1997. P. 7–12 (in Polish).
- Dudek, Dobiesław. *Działalność wojskowa Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» przed I wojną światową* [Military activities the Gymnastic Association «Sokół» before World War I]. Nowy Sącz: Sądecka Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Ośrodka Kultury, 1994. 48 p. (in Polish).
- Dzieje krakowskiego «Sokoła» 1885–1918 [The history of «Sokół» in Kraków 1885–1918], in *Przegląd Sokoli*. 2005. Nr 18. P. 7–10 (in Polish).
- Fiszler, Ksawery. *Złoty sokół. Pamiętnik I zjazdu polskich gimnastycznych towarzystw sokolich we Lwowie w dniach 5 i 6 czerwca 1892* [Sokol's rally. Diary of the first congress The Polish Gymnastic Associations «Sokół» in Lviv on 5 and 6 June 1892]. Lwów: Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół», 1893. 171 p. (in Polish).
- Gawęda, Stanisław. Wieliczka pod rządami austriackimi (1772–1918) [Wieliczka under Austrian rule (1772–1918)], in Gawęda, Stanisław; Jodłowski, Antoni; Piotrowicz, Józef (ed.). *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*. Wieliczka: Oficyna Cracovia, 1990. P. 201–224 (in Polish).
- Gawroński, Wojciech. *Wieliczka pod berłem Habsburgów (komentarz do wystawy)* [Wieliczka under the rule of Habsburg commentary for the exhibition]. Wieliczka: Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka, 2001. 32 p. (in Polish).
- Gizowski, Mariusz. Symbolika ideologiczna Sokolstwa Polskiego [Ideological symbolism of The Polish Gymnastic Association «Sokół»], in Łopata, Andrzej (ed.). *130 lat Sokolstwa Polskiego: Międzynarodowa konferencja naukowa Kraków–Lwów 21.06–30.06.1997*. Kraków: Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Krakowie, 1997. P. 35–44 (in Polish).
- Historie Sokola* [History of «Sokol»], in URL: <http://www.sokol-cos.cz/historie-sokola-F6EA> (last visited — 08.07.2013) (in Czech).
- Hojarczyk, Jerzy. *Związki Strzeleckie w obwodzie wielickim (1912–1914)* [Shooting Organizations in district Wieliczka (1912–1914)]. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, 1939. 122 p. (in Polish).
- Kawecki, Zygmunt. Dziesięciolecie I Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki w Wieliczce [A decade Tadeusz Kościuszko I Scout's Team in Wieliczka], in *Żew Młodych. Organ samorządów szkół średnich w Wieliczce*. Wieliczka, 1937. Nr 1. P. 6–7 (in Polish).
- Kiedrzyńska, Wanda. Polskie organizacje wojskowe w przededniu wojny światowej [Polish military organizations on the eve of World War I], in *Żołnierz Legionów i P. O. W.* Warszawa, 1939. Nr 3–4. P. 42–54 (in Polish).
- Koło Przyjaciół Harcerstwa [The Friends of Scouting], in *Ilustrowany Kurier Codzienny*. 1935. Nr 122. P. 12 (in Polish).
- Krokosz, Paweł. Życie kulturalne Wieliczki od XIX wieku do czasów współczesnych [Cultural life in Wieliczka from the 19th century to the modern times], in *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. Vol. XXVII. Wieliczka, 2011. P. 189–242 (in Polish).
- Kronika Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» we Lwowie [Chronicle Gymnastic Association «Sokół» in Lviv], in *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» we Lwowie*. Lwów: Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół», 1892. P. 13–134 (in Polish).
- Krzysztofek, Danuta. Infrastruktura Wieliczki w latach 1772–1918 [Infrastructure of Wieliczka between 1772 and 1918], in *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. Vol. XXVIII. Wieliczka, 2012. P. 107–120 (in Polish).
- Krzyżanowski, Marian. Wspomnienia księgarza [Memories bookseller], in *Kopiec Wspomnień*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1964. P. 90–137 (in Polish).
- Kubalski, Edward. *Krótki zarys historii i organizacji Sokolstwa polskiego* [Short historical outline of Polish «Sokół»]. Kraków: Okręg Krakowski Sokolstwa Polskiego, 1931. 26 p. (in Polish).
- Maj, Ewa. Model endeckiej organizacji paramilitarnej na przykładzie Stowarzyszenia «Straż Narodowa» [Model National Democratic paramilitary organization on the example of the Association «National Guard»], in *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Vol. IX. Sectio K. Lublin, 2002. P. 113–124 (in Polish).
- Marynowski, Marcin. Rozwój naziemnego transportu kolejowego w Wieliczce [The development of the overhead railway transport in Wieliczka], in *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. Vol. XXIII. Wieliczka, 2003. P. 85–104 (in Polish).
- Nowy Zarząd Koła Przyjaciół Harcerstwa [New Management of The Circle Friends of Scouting], in *Ilustrowany Kurier Codzienny*. 1935. Nr 145. P. 14 (in Polish).

- Obodyński, Kazimierz., Zaborniak, Stanisław. Wstęp [Foreword], in Obodyński, Kazimierz; Zaborniak, Stanisław (eds). *Z tradycji kolarstwa na ziemiach polskich w Galicji i na Podkarpaciu (1867–2007). W 140. rocznicę kolarstwa w Polsce*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. P. 11–18 (in Polish).
- Pawluczuk, Zdzisław. Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Lublinie w latach 1906–1939 [The Polish Gymnastic Association «Sokół» in 1906–1939], in *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Vol. 57. Sectio F. Lublin, 2002. P. 139–147 (in Polish).
- Pawluczuk, Zdzisław. Z tradycji sportowych Sokolstwa Polskiego [The traditions of sports of Polish «Sokół» Movement], in Pawluczuk, Zdzisław (ed.). *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych «Sokół». Praca zbiorowa*. Gdańsk: Wyd. «Pionier», 1996. P. 179–190 (in Polish).
- Piotrowicz, Józef. Dzieje miasta Wieliczki w zarysie (do r. 1918) [Wieliczka Town story in outline (up to 1918)], in *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*. Vol. VIII. Wieliczka, 1979. P. 7–45 (in Polish).
- Romanowski, Andrzej. Krakowskie lata Romana Dmowskiego [Kraków years of Roman Dmowski], in Fiołek, Krzysztof; Stala, Marian (eds). *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914)*. *Studia i szkice*. Kraków: Universitas, 2011. P. 398–399 (in Polish).
- Ruta, Adam. *Księgarnia «S. A. Krzyżanowski» w Krakowie. Zarys dziejów 1870–1950* [The Bookshop «S. A. Krzyżanowski» in Kraków. Outline history 1870-1950]. Kraków: Oficyna Wydawnicza «Edukacja», 2003. 88 p. (in Polish).
- Snopko, Jan. Oblicze ideowo-polityczne «Sokoła» galicyjskiego w latach 1867–1914 [The face of ideological and political «Sokół» in Galicja 1867–1914], in *Kwartalnik Historyczny*. 1992. Nr 4. P. 35–55 (in Polish).
- Snopko, Jan. *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» w Galicji 1867–1914* [The Polish Gymnastic Association «Sokół» in Galicja 1867–1914]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1997. 275 p. (in Polish).
- Snopko, Jan. Stałe Drużyny Sokole (1912–1914) [Permanent Sokół Teams 1912–1914], in *Studia i materiały do historii wojskowości*. Vol. XXXVI. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. P. 97–135 (in Polish).
- Toporowicz, Kazimierz. Geneza i rozwój organizacyjny Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» w Krakowie w latach 1885–1914 [The origin and development of organizational the Gymnastic Association «Sokół» in Kraków 1885–1914], in *Rocznik Naukowy WSWF w Krakowie*. Vol. V. Kraków, 1966. P. 5–11 (in Polish).
- Toporowicz, Kazimierz. Geneza Towarzystwa Gimnastycznego «Sokół» na ziemiach polskich. Powstanie «Sokoła» we Lwowie [Origin the Gymnastic Association «Sokół» on Polish lands. The origin «Sokół» in Lwów], in Małolepszy, Edward; Pawluczuk, Zbigniew (eds.). *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*. Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, 2001. P. 9–13 (in Polish).
- Waic, Marek. *Sokol v české společnosti 1862–1938* [Sokol in the Czech nation 1862–1938]. Praha: Univerzita Karlova, 1997. 209 p. (in Czech).
- Wasztyl, Ryszard. Tylko galicyjskich koni žal...! [Only regret Galician's Horses...!], in *Studia Humanistyczne*. Nr 11. Kraków, 2011. P. 7–23 (in Polish).
- Zaborniak, Stanisław. Sportowe organizacje studenckie Lwowa i Krakowa działające przed rejestracją Akademickiego Związku Sportowego w 1909 r. [Sport student organizations in Lwów and Kraków before the registration of the Academic Sport Association in 1909], in Zadarko, Emilian; Barabasz, Zbigniew (eds). *Akademicka kultura fizyczna na przełomie stuleci. Vol. II: Uwarunkowania historyczno-socjologiczne*. Krosno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie, 2009. P. 15–28 (in Polish).
- Zielecki, Alojzy. Galicja ośrodkiem formowania się polskiego ruchu paramilitarnego — stan i potrzeby badań [Galicja center for the formation of the Polish paramilitary movement — status and needs of research], in Kawalec, Agnieszka; Wierzbieniec, Waclaw; Zaszkiłniak, Leonid (eds). *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań. Praca zbiorowa*. Vol. 1. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. P. 431–445 (in Polish).